

ОСМИСЛЕННЯ МИРОТВОРЧИХ ІДЕЙ ВИДАТНИХ ПРОСВІТНИКІВ КРИЗЬ РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД ДО СУЧАСНОСТІ

UNDERSTANDING PEACE-MAKING IDEAS OF OUTSTANDING EDUCATORS THROUGH A RETROSPECTIVE VIEW TO THE PRESENT

Стаття присвячена комплексному ретроспективному аналізу розвитку миротворчих ідей видатних просвітників. У статті окреслено завдання всебічного осмислення зарубіжного й вітчизняного досвіду педагогіки миру й ненасильництва. Показано реконструкцію означеного поняття та історію розвитку педагогіки ненасильництва у світі й Україні, що відбито в проаналізованих дослідженнях щодо різних аспектів розвитку педагогіки миру й ненасильництва. Була зроблена спроба критично-конструктивного осмислення означеного питання задля виявлення провідних ідей, їх творчої адаптації в сучасній навчально-виховній процес у закладах вищої освіти й перспектив подальших наукових розвідок. Було зазначено, що ставлення до дитини в реаліях сучасної педагогіки з позиції миру й ненасильництва як свідомий вибір педагога, який передбачає толерантну поведінку, – це неупереджене ставлення до різноманітних думок і в оцінці вчинків дитини. Це виключає насильство, а самовиховання, самодисципліна й самовдосконалення покладені в основу концепції педагогіки миру, гуманної педагогіки.

Категорія добра й зла розглядається в тісному зв'язку з категоріями свободи, необхідності й толерантності, остання з яких є важливою фаховою якістю сучасного педагога. Суб'єктивно передумовою соціально-психологічної толерантності є гуманістичний підхід, що ставить у центр уваги особистість людини, тобто особистісно центрованої. Гуманізм у вихованні заснований насамперед на розумінні дитини – її потреб. У рамках соціальної психології та педагогіки феномен толерантності вживається у зв'язку з поняттям терпимість, що розглядається як ослаблення реагування на якийсь несприятливий чинник, який припускає особисту відповідальність людини. Особиста відповідальність має два аспекти – це відношення особистості та її якості. В особистому плані відповідальність є соціальною, моральною та психологічною якістю людини, що виявляється в найважливіших рисах її характеру. Отже, викликає обґрунтовану необхідність аналіз наукових джерел зазначеної проблеми, спрямованої на розвиток толерантної поведінки в рамках впровадження педагогіки миру й ненасильництва в навчально-виховній процес закладів вищої освіти.

Ключові слова: педагогіка добра й ненасильництва, міжособистісні відносини, толерантність, толерантна поведінка.

The article is devoted to a comprehensive retrospective analysis of the development of peacekeeping ideas of prominent educators. The article outlines the task of comprehensive understanding of foreign and domestic experience in the pedagogy of peace and nonviolence. The reconstruction of this concept and the history of the development of pedagogy of nonviolence in the world and Ukraine are shown, which is reflected in the analyzed studies of various aspects of the development of pedagogy of peace and nonviolence. An attempt to critically and constructively comprehend this issue in order to identify the leading ideas, their creative adaptation to the modern educational process in the higher educational institutions and the prospects for further scientific research was made. It was noted that the attitude to the child, in the realities of modern pedagogy, from the standpoint of peace and nonviolence is a conscious choice of the teacher, which involves tolerant behavior, impartiality to various opinions and assessments of the child's actions. This excludes violence, but self-education, self-discipline and self-improvement are the basis of the concept of peace pedagogy and humane pedagogy.

The category of goodness and nonviolence is considered in close connection with the categories of freedom, necessity and tolerance, the latter of which is an important professional quality of a modern teacher. Subjectively, the prerequisite for socio-psychological tolerance is a humanistic approach, which focuses on the human personality, i.e. personality-centered. Humanism in education is based primarily on the understanding of the child – his needs and demands. In the scope of social psychology and pedagogy, the phenomenon of tolerance is used in connection with the concept of liberality, which is seen as a weakening of response to some adverse factor that involves personal responsibility. Personal responsibility has two aspects – the relationship of personality and its quality. In personal terms, responsibility is a social, moral and psychological quality of a person, which is manifested in the most important features of their character. Thus, there is a reasonable need to analyze the scientific sources of this problem, aimed at the development of tolerant behavior in the implementation of the pedagogy of peace and non-violence in the educational process of higher educational institutions.

Key words: pedagogy of good and nonviolence, interpersonal relations, tolerance, tolerant behavior.

УДК 37.013.46:37.017.924

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/33-2.5>

Колбіна Л.А.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогічних
технологій початкової освіти
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Паскаль О.В.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогічних
технологій початкової освіти
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена переконанням про те, що справжньою метою та основою сучасної педагогіки повинна стати освіта, побудована на принципах педагогіки миру, добра

й ненасильництва – принципах гуманізму. Повнота любові припускає, що ми переборолі егоїзм. Занепокоеність власним «Я» повинна поступитися місцем любові до іншої людині, до дитини. Така система освіти буде формувати воістину творчу

індивідуальність, яка володіє волею до пізнання. Знання ідей педагогіки миру є основою для формування особистості гуманістичної цивілізації. Розкриття змісту понять добра й зла, толерантності дає можливість використовувати їх у сучасній педагогіці, що стала на дорогу гуманізму. Гуманізація особистості на сучасному етапі суспільного розвитку – першочергове завдання оновленої національної освітньої системи. Тільки збагачення майбутніх педагогів знаннями педагогіки миру й ненасильництва зможе дати можливість використовувати весь комплекс соціокультурних і духовних вимірів людства. У поєднанні освіти особистості й розвитку її соціокультурних, гуманістичних і духовних якостей – шлях до розвитку особистості в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема цінності понять миру й ненасильництва є актуальною з давніх часів. Дослідженням генезису педагогіки ненасильництва займалися В. Сітаров, В. Маралов, А. Козлова, які розглядали провідні принципи освіти ненасильництва. Важливими для поставленої проблеми дослідження є праці зарубіжних і вітчизняних педагогів і психологів. Багато вітчизняних і зарубіжних письменників, мислителів, педагогів (Ш. Амонашвілі, К. Вентцель, Л. Виготський, Я. Корчак, А. Ліханов, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Толстой та інші) зверталися до ідей педагогіки миру. Нині варто прислухатися до їх голосу, який говорить, що перед тим, як розглядати проблеми розвитку цивілізації, ідеології світу, суспільства й людини, необхідно спробувати намітити контури миропорядку, на основі котрого й будується вся цивілізація – добра й ненасильництва, треба «зрозуміти, як людині залишитися людиною в духовному сенсі цього слова, людиною не тільки розумною, але й такою, що усвідомлює, тобто совісною» [8, с. 19].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема миру й ненасильництва залишається актуальною з давніх часів, її вивчення, розпочате філософами, активно триває практично у всіх гуманітарних науках. Але, незважаючи на це, однозначного розуміння змісту педагогіки миру й ненасильництва немає дотепер. Тому проблема потребує визначення та переосмислення.

Мета статті полягає в осмисленні миротворчих ідей видатних просвітників крізь призму ретроспективного аналізу.

Виклад основного матеріалу. З наданням поняттю «педагогіка миру й ненасильництва» нового значення почалось його відродження та втілення як оновленої течії у світовому масштабі в освітні системи. Франческо Петрарка трактував відродження як повернення до джерел цивілізації, яка виховує своїх громадян в дусі високої моральності. Підйом самосвідомості сучасної людини, на

наш погляд, розуміння власної значущості сприяли становленню відновленої культури миру. Будь-яка система національної освіти ґрунтується на духовних і філософсько-методологічних основах, які призначені визначити зміст і ціннісні орієнтації педагогічної діяльності, а також оптимальне співвідношення між загальнолюдським, національним та особистим у системі людина – світ.

Розглядаючи філософські, психолого-педагогічні аспекти педагогіки миру, добра й ненасильництва, ми спробуємо проаналізувати деякі концепції цієї течії, обґрунтовані відомими вітчизняними й зарубіжними вченими, розглянемо напрями підготовки соціальних педагогів із позицій педагогіки миру й ненасильницького навчання. Особливу увагу ми приділяємо питанням організації практики студентів, ролі керівника практики.

Цілком природно, що в життя сучасної людини як необхідність входить феномен «ненасильництва й миру» у всіх його проявах. Зупинимося на цьому висловлюванні детальніше. Насильство, яке все посилюється, в сучасному світі породило проблеми педагогіки миру. Поняття «педагогіка миру й ненасильництва» досить давно аналізується у вітчизняній і зарубіжній літературі. Проте в проблемному полі дослідження феномена миру й ненасильництва досить багато чого ще не вивчене. Зокрема, через цивілізаційний зсув, що відбувається зараз, з'являються нові реалії в різноманітних сферах суспільства: політиці, науці, культурі, світогляді й інших.

Сучасна педагогічна наука й практика педагогіки миру має свою історію, накопичений певний досвід, що, на нашу думку, ще не досить проаналізований та узагальнений. Зміни, що відбуваються в Україні, докорінно змінюють і функцію освіти. Україна знаходиться тільки на самому початку цієї важкої трансформації. Трансформація освіти в Україні потребує переосмислення педагогічних ідей минулого.

На основі вищесказаного є можливість стверджувати велику значущість потреб та інтересів, які за певних умов існування особистості повинні відповідати соціокультурним і духовним цінностям гуманістичного суспільства, тобто пропагувати принципи миру й ненасильництва. Сучасній людині нині треба задати собі питання: «Який я, що мені потрібно, в яких умовах та як я зможу себе поважати? І яким має бути світ, в якому я зміг би гідно жити, в якому втілювався б мій образ? Тому що світ має функціонувати так, щоб у нього могло жити таке «Я», яке я міг би поважати» [6, с. 9].

Чимало цінних думок щодо проблем миру й ненасильництва в навчанні й вихованні, які заслуговують на увагу й нині, були висловлені нашими далекими попередниками, починаючи ще з античних часів. Зокрема, видатними грецькими вченими-мислителями було розглянуто чимало ідей,

які мали позитивний вплив на подальший розвиток теорії виховання. Надзвичайно цінною, на наш погляд, є думка Демократа про те, що утримати дитину від проступку краще не силою, а шляхом формування в неї відповідних переконань [2].

Нині насильством розв'язуються національні й расові конфлікти, тисячоріччя людство сприймало війни як щось неминуче, карна злочинність забирає життя тисяч людей, «гуманістична інтенція тривалий час була витіснена наявною дегуманізацією соціальної політики» [5, с. 329]: усе це говорить про те, що нині обговорювати проблему миру, виступати проти насильства в тій або іншій сфері (насильства над природою, над людьми, схованого насильства над дитиною у сфері освіти) досить складно, але необхідно. Виходячи з ідеологічної зумовленості розвитку суспільства, тисячі педагогів, батьків і в цілому громадськість замислюються, як виховати в дітей миролюбство, негативне сприйняття війни, гуманне ставлення до людей і природи.

Поняття «ненасильництва» існувало й існує в усіх філософських течіях. Видатний художник, письменник, філософ, поет, мандрівник, діяч культури й суспільний діяч М. Реріх у своїй творчості й у житті втілює високі моральні принципи патріотизму, гуманізму, дружби й солідарності. Одержимий ідеями служіння людству, він є творцем «Пакту Реріха», де філософ мріяв про людство, силу знань і перемогу добра над злом. Уявлення про педагогіку миру дають його твори «жива етика» й «Агнія-йога», де М. Реріх підкреслює, що «зростання духу не терпить насильства. Цим, – говорить він, – пояснюється повільна еволюція людства. Не можна змусити дух рости. Навіть не можна спонукати не прошеними порадами» [7, с. 11]. Користуючись мовою притчі, повчання, сказання, етичної легенди, М. Реріх сприяв зміцненню ідей педагогіки миру.

Категорія добра й зла розглядається в тісному зв'язку з категоріями свободи, необхідності й толерантності, остання з яких є важливою фаховою якістю педагога. Дуже актуально в такому контексті звучить думка Б. Франкліна: «Хто роздмухує полум'я сварки й перевертає головні, той не повинний скаржитися, якщо іскри влучають йому в обличчя». Суб'єктивно передумовою соціально-психологічної толерантності є гуманістичний підхід, що ставить у центр уваги особистість людини, тобто особистісно центрований.

Спираючись на викладені вище підходи, ми визначаємо ставлення до дитини в педагогіці з позиції миру й ненасильництва як свідомий вибір педагога, що припускає толерантність до різноманітних думок, неупередженість в оцінці вчинків дитини. Це виключає насильство, а самовиховання, самодисципліна й самовдосконалення покладені в основу концепції педагогіки миру, гуманної педагогіки.

Як і у всі епохи, нині повсюдно ведуться спори про те, чого у світі більше: добра або зла. Надзвичайний педагог, казкар і лікар Я. Корчак (Генріх Гольдшміт) писав: «Я часто думав про те, що значить бути «добрим»? Мені здається, добра людина – це така людина, яка має уявлення та розуміння, як іншій людині, уміє відчувати, що вона почуває», а значить, головне – і це стверджує Януш Корчак, – «Я переконався, що добра більше, в десять разів більше, чим зла. Не тільки людина, кожна жива істота віддає перевагу миру перед війною, а значить, не варто обвинувачувати дітей у пристрасі до сварок. Добра в тисячу разів більше, чим зла. Добро сильне й незламне» [3, с. 449]. Але педагогіка Я. Корчака полярна ідеї непротивлення злу. Вона виховує людей, непримирених до насильства, до всякої неправди.

Принципове значення в педагогіці добра й миру мають положення, висловлені в працях В. Сухомлинського, про те, що людство любити легше, чим по-справжньому любити одну людину. Важче допомогти ближньому, чим твердити: «Я люблю людей». В. Сухомлинський слідом за Янушом Корчаком вважав, що казкою можна лікувати дитину, покалічену злиднями, війною, сирітством. Він разом із дітьми складав казки про справедливість, про перемогу добра над злом, про красоту світу. «Як лебеді після довгого перельоту опускаються на землю, казки опускалися в душі хлопців, вселяючи в них спокій, віру в справедливість, у кінцеву перемогу милосердя над жорстокістю» [9, с. 515].

Ідеї ненасильницького навчання, виховання в душі миру в сучасній педагогіці багато в чому зобов'язані своїм існуванням А. Ліханову, який писав: «Глибоко переконаний: якщо учитель відчув поріг відвертості, якщо зрозумів – міра щирості вичерпана, варто водночас зупинитися в будь-яких наступальних рухах; зупинитися, щоб задуматися, – як йти далі, чи треба йти взагалі. Почуття, інтуїція, тонкість без усякого подолання бар'єрів відвертості підкажуть справжньому вихователю відповідь на поставлене питання, покажуть шлях для подальшого руху» [1, с. 101].

Спираючись на ідеї, висловлені А. Ліхановим, ми слідом за ним робимо висновок: «Але повинні ж ми ставати добріше! Або кінець наш в зумовленості жорстокості – соціальної і духовної. Армагедон неминучий? Або є надія? І якщо є – в чому вона? Думаю, думаю, та відповідь мені здається дуже простою. Надія в нас самих» [4, с. 463]. Дорога до успіху починається з позитивного внутрішнього настрою. «Головне, – писав Альберт Ліханов, – робити людям добро, нехай маленьке, але добро, щодня, щогодини. Щоб своїм існуванням полегшувати людям життя» [4].

Дуже сприятливими є деякі педагогічні ідеї, висловлені Ш. Амонашвілі, які безпосередньо стосуються нашого дослідження. Це насамперед

його уявлення про вчителя, що творить Людину, як скульптор творить свою статую з безформного шматка мармуру: десь у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, звільнити від усього зайвого [1].

Щоб зрозуміти, що насправді відбувається в нашому суспільстві й чому державна освітня система – неефективна, потрібно дати відповідь на питання: від чого повинний відмовитися кожний із нас і до чого повинна прагнути держава в цілому, будуючи ринкову освітню модель? Як актуально й своєчасно звучать слова давньоримського філософа-стоїка, записані його учнем Арріаном: «Ти загубив саме головне: ти перестав любити добро й правду» – ці слова можна звернути до всього людства. Ще в давні часи вихователь порівнював душу вихованця з воском, що кам'яніє тільки з роками, тільки з вихованням і життєвим досвідом. У дітей, з якими в більшості випадків зустрічається соціальний педагог, «віск вилискує потворними, неприйнятними й не гідними формами». Їхній світогляд складається під впливом помилкових цінностей, фальшивих ідеалів, неправдивих істин. Особистість дитини формується не тільки знаннями, «умілими руками», але й серцем учителя» [4, с. 126].

Саме для цього були реалізовані ідеї педагогіки миру в процесі практичного навчання студентів – соціальних працівників в їх діяльності з дітьми «групи ризику». Навчання соціальних працівників практичної діяльності базується на філософії та етиці педагогіки миру. Ненасильництво й мир у вихованні – це ідеал, до якого варто прагнути. Ми усвідомлюємо, що стовідсоткового ненасильництва не існує. Ненасильницька поведінка з боку спеціалістів соціономічної сфери передбачає, що необхідно постійно прагнути до миру й злагоди у взаємодії з дітьми, але це не свідчить про те, що нас завжди буде супроводжувати успіх. Якщо ми будемо шукати причину різного відношення до цієї проблеми в соціокультурних аспектах, то обов'язково дійдемо висновку, що в так званій педагогіці миру увага приділяється формуванню в майбутніх педагогів такої якості, як толерантність.

Під час керівництва соціально-педагогічною практикою студентів – майбутніх соціальних педагогів викладачами кафедри було проведено вивчення професійного портрета майбутнього спеціаліста – соціального працівника. Починаючи таку цікаву й надзвичайно корисну форму вдосконалення професійної підготовки студентів – майбутніх фахівців із соціальної роботи, була проведена величезна робота з формування в студентів високої професійної мотивації щодо використання ідей педагогіки миру. Під час практики студентами обговорювалися актуальні питання соціально-педагогічної діяльності з позиції педагогіки миру, зокрема формування в студентів позитивного

стилю взаємовідносин (толерантності, взаємодовіри, взаємоповаги, відвертості) вважалося важливою передумовою ефективності їхньої практичної роботи. «Нагальною є потреба у виробленні нової етики, що задала б іншу програму людської поведінки, допомагала перемодулювати її відповідно до соціальних та індивідуальних цінностей, сприятливих для гармонійного життя на планеті» [5, с. 556]. Велике значення мало проведення соціально-педагогічної практики для розуміння студентами необхідності розвитку в собі такої якості, як толерантне сприйняття різних позицій; сприйняття рівноправності людини й світу, людини й природи, людини й людини; комунікабельність, набуття впевненості у своїх силах і можливостях.

Аналізуючи отримані результати, ми дійшли висновку, що, розвиваючи ідеї педагогіки миру, не потрібно боятися, що авторитарна освіта поступиться місцем хаосу й вседозволеності. Ненасильницьке навчання та виховання так само далеке як від антиавторитарного, так званого «вільного навчання» (де дитина часто перетворюється в головну особу), так і від авторитарного (де головна особа – доросла людина). Ненасильницька освіта існує як такий шлях освіти, що припускає спирання на потреби дитини й на її життєвий досвід, але сам освітній процес є процесом обміну й діалогу або зображення та дії. Цей підхід базується на переконанні, що діти ефективніше навчаються, коли цінуються їхні власні знання і здатність щось зробити, а також коли вони здатні поділитися та проаналізувати власний досвід у комфортному для них середовищі.

Висновки. Подальше дослідження вбачається нами в розробленні програми, спрямованої на зміцнення спроможності студентів – соціальних працівників працювати з конфліктами в мирний спосіб, що дасть їм змогу почути один одного й вихованців і вплинути на прийняття рішень, необхідних для саморозвитку й продуктивної професійної діяльності в майбутньому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амонашвили Ш.А. В школу с шести лет. Москва : Педагогика, 1986. 176 с.
2. Демокрит в его фрагментах и свидетельствах древности / Под редакцией и с комментариями Г.К. Бамеля. Москва : Соцгиз, Государственное социальное-экономическое издательство, 1935. 382 с.
3. Корчак Я. Избранное. Правила жизни. Педагогика для детей и для взрослых. Киев : Рад. шк., 1988. 528 с.
4. Лиханов А.А. Драматическая педагогика : Очерки конфликтных ситуаций. 3-изд., доп. Москва : Педагогика, 1990. 480 с.
5. Людина в сфері гуманітарного пізнання. Київ : Український Центр духовної культури. 1998. 408 с.
6. Мамардашвили М.К. Психологическая топология пути. Санкт-Петербург, 1997. 473 с.

7. Маслов Ю.В. Агния-йога как педагогика ненасилия. *Принципы ненасилия в обучении и воспитании* : Материалы II-го международного семинара. Москва, 1992. С. 11.

8. Ситаров В.А., Маралов В.Г. Педагогика и психология ненасилия. Москва : Academia, 2000. 123 с.

9. Шаров А.И. Януш Корчак. Избранное. Киев: Рад. шк., 1988. 528 с.